

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 346.546

Т. І. Швидка

кандидат юридичних наук,
асистент кафедри господарського права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

КОНТРОЛЬ ЗА КОНЦЕНТРАЦІЄЮ ТА ПОПЕРЕДЖЕННЯ ЗЛОВЖИВАНЬ МОНОПОЛЬНИМ СТАНОВИЩЕМ У РАМКАХ МІЖНАРОДНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ

Стаття присвячена аналізу міжнародної конкуренції та проблемі негативних наслідків монополізації ринків. Важливим моментом є визначення адекватного механізму попередження створення всесвітніх монополій шляхом встановлення контролю за концентрацією.

Ключові слова: економічна конкуренція, антимонопольне регулювання, глобалізація, глобальна конкуренція, антимонопольне законодавство, монополізація, концентрація, транснаціональна корпорація.

Постановка проблеми. Аналіз стану міжнародної конкуренції та функціонування глобальної економічної системи дає можливість ствердження про олігопольний характер. Контроль за діяльністю монопольних утворень є важливим і необхідним завданням урядів задля підтримання нормального ринкового середовища на умовах функціонування конкурентної боротьби. Монополізм як явище несе у собі набагато більше негативних рис, ніж позитивних. А монополізм з точки зору глобального масштабу може завдати велику небезпеку світовій економіці. Для попередження створення світових монополій, які можуть завдати шкоду конкуренції, постає актуальне питання щодо врегулювання міжнародних правил надання дозволу на концентрацію, враховуючи позитивні та негативні риси.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. При написанні статті автором було проаналізовано праці юристів міжнародників щодо антимонопольного права Європейського Союзу К. Смирнової [1], В. Муравйова [2]. Проблема права правового механізму формування та реалізації господарсько-правової політики у сфері законодавства про економічну концентрацію розроблялась у працях Д. В. Задихайла [6], К. Стадник [7] та інших науковців. Американський науковець економіст Рассел Пітман [8]

присвятив ряд статей питанням регулювання злиття і поглинань у США. Також було проаналізовано регулювання діяльності ТНК в умовах глобалізації та їх конкурентоспроможності у працях Н. Коніної [9].

Мета статті – проаналізувати сучасний стан міжнародної конкуренції та визначити механізми контролю за злиттями і поглинаннями в Європейському Союзі і США.

Виклад основного матеріалу. Забезпечення нормального функціонування ринку у рамках вільної конкуренції є основним завданням антимонопольної політики. Недопущення зловживань з боку монопольних утворень в європейській моделі та недопущення монополій в американській моделі антимонопольного регулювання є основою законодавчого закріплення конкурентного регулювання. Монополізм як явище шкодить нормальному функціонуванню економіки. Монополізм або домінування не означає у чистому виді монополії як єдиного суб'єкта господарювання на ринку, кажучи про монопольне становище, мова може йти про кілька суб'єктів, що розподіляють між собою ринок. Наявність домінуючих суб'єктів господарювання на ринку потребує дієвого механізму контролю і регулювання та вдалої антимонопольної політики.

Монополізм як явище несе у собі набагато більше негативних рис, ніж позитивних. А монополізм з точки зору глобального масштабу може завдати велику небезпеку світовій економіці. Монополії можуть бути різного масштабу – регіональні, національні, світові. Залежно від масштабу монополії, контроль за її діяльністю повинен здійснювати відповідний орган. В умовах глобалізації національні норми не можуть бути дієвим регулятором конкурентних відносин, так само, як і національні антимонопольні органи, коли мова йде про світові монополії в особі потужних ТНК, які є основними суб'єктами глобальної конкуренції. На фоні глобалізаційних процесів особливо актуальною виглядає проблема формування єдиного підходу регулювання монополій та формування єдиних правил конкурентної боротьби, так само, як інтернаціоналізація антимонопольних органів.

Транснаціональні корпорації мають багато конкурентних переваг порівняно із суб'єктами малого і середнього бізнесу. ТНК передбачають наявність підприємств щонайменше у двох країнах; частіш за все створюються як холдингові структури; ТНК є об'єднанням у своєму виробничому циклі від початкового виробництва або видобування сировини, до виготовлення кінцевого продукту, а отже, зосередження в одних руках усього ланцюга виготовлення та реалізації тієї чи іншої продукції. Завдяки об'єднанню фінансових, науково-технічних і трудових ресурсів фірм, що входять у склад ТНК, відбувається досягнення синергетичного ефекту. Масштабність виробництва дає можливість економії витрат користуючись логістичними мережами, серійністю виробництва, експорту на нові ринки. Не менш вигідним моментом є розташування різних ланок виробничого циклу (від добування сировини до реалізації кінцевого продукту) у різних країнах за умови їх найвигіднішого розташування, дотримання екологічних норм, дешевої робочої сили тощо. Інноваційна складова відіграє важливу роль у діяльності і лідерстві ТНК. Роль науково-дослідницьких бюро і глобальних інноваційних мереж не можна недооцінювати у забезпеченні їх конкурентоспроможності на світових ринках. ТНК ефективно використовують оптимальне поєднання ресурсних, технологічних, інноваційних і глобальних конкурентних переваг [9, с. 20].

Аналіз стану міжнародної конкуренції та функціонування глобальної економічної системи дає можливість ствердження про явно

олігопольний характер конкуренції у більшості галузей економіки, в яких спостерігається домінування невеликої кількості світових лідерів, що є потужними ТНК світового масштабу. Серед наймасштабніших корпорацій-монополістів можна виділити компанії Google, Microsoft, Coca-cola company, Pepsico, Procter&Gamble, Nestle, Kraft, Danone тощо. І це тільки найбільші світові монополісти. У кожній галузі виробництва є від одного-двох до десятків наймасштабніших учасників, які розподіляють між собою той чи інший ринок та диктують «правила гри».

Антимонопольне регулювання бере свій початок зі США. Перші законодавчі закріплення антимонопольного регулювання були прийняті у США у кінці XIX століття із прийняттям Закону Шермана 1890 року, який був направлений на боротьбу із монополіями та трестами. На той момент ступінь монополізованості ринків у США була вкрай великою, особливо монополізованими були ринки нафтової промисловості, цукру, віскі, свинцю, цигарок тощо і шкодили нормальному розвитку конкурентного середовища. Поряд з цим налічувалася велика кількість трестів, синдикатів, картелів та інших форм монополій, що потребувало законодавчого врегулювання та визначення відповідальності за антимонопольним законодавством. Закон Шермана передбачав кримінальну відповідальність за монополізацію та домінуюче становище суб'єктів господарювання на ринку. Згодом було прийнято Закон Клейтона, який усував певні недоліки попереднього Закону і запропонував не просто контроль за монополізацією ринків, а й за злиттями підприємств. У Законі Клейтона надавався точний перелік дій, які вважалися незаконними і тягли за собою відповідальність. Прийняття у 1950 році Закону Селлера-Кефопера дало можливість визнавати злиття, які призводять до монополістичної концентрації у галузі протизаконними. Контроль та антимонопольним регулюванням у США здійснює Федеральна Торгова Комісія.

В Європі перші антимонопольні закони з'являються після Другої Світової війни та основним спрямуванням мають контроль за зловживаннями монопольним становищем та боротьбу із проявами недобросовісної конкуренції. Отже, діяльність монополій в Європейському Союзі не заборонена.

Конкурентне регулювання в Європі відбувається як на рівні національного законодавства, так і наднаціонального у рамках функціонуван-

ня Європейського Союзу як інтегрованого об'єднання держав-членів. Регулювання конкуренції стає одним із напрямків регулювання Європейського Союзу та передбачає наявність єдиних правил конкуренції. Як зазначає К. Смирнова, цілі правового антимонопольного регулювання у багатьох аспектах збігаються із цілями правового регулювання економіки у цілому [1, с. 158]. Муравйов, підтримуючи цю точку зору визначає необхідність продовження і сприяння інтегрованого ринку через гармонійне застосування конкурентних норм з іншими напрямками спільної політики Європейського Союзу [2, с. 401].

Початок розвитку наднаціонального антимонопольного регулювання було покладено з підписанням у 1951 році Договору про об'єднання вугілля та сталі (має ще назву Паризький договір, набув чинності у 1952 році). Подальший розвиток конкурентного законодавства ЄС відбувся із підписанням Римського договору 25 березня 1957 року та внесенням змін до нього підписанням Маастрихтського (1992), Ніццького (2001) та Лісабонського (2007) договорів. Але напрямки антимонопольного регулювання та основні принципи і цілі залишилися незмінними.

Основними принципами регулювання конкуренції в ЄС, закріпленими у статтях 101-108 Договору про функціонування ЄС (Лісабонський договір) [3], а також у Регламентах та Директивах є заборона картельних змов та будь-яких узгоджень, які шкодять конкуренції; заборона зловживання монополією; контроль за злиттями та за наданням державної допомоги; та захист від недобросовісної конкуренції. Основним виконавчим органом є Європейська Комісія, на яку покладені функції захисту від зловживань монополією; боротьби з картельними змовами, контролю за злиттями та державною допомогою, а також захист від недобросовісної конкуренції.

Згідно зі ст. 102 Договору про функціонування Європейського Союзу «Будь-яке зловживання одним або кількома підприємствами, що мають домінуюче становище у рамках спільного ринку або у значній її частині, *забороняється як несумісне з внутрішнім ринком* з таким, наскільки це може вплинути на торгівлю між державами-членами» [3]. Далі стаття визначає форми зловживань, що може виявлятися у встановленні цін без обґрунтування вартості товару; обмеження виробництва ринків або технічного розвитку, що може завдати шкоду споживачам; встановлення різних умов до рівних

споживачів за однакових умов; нав'язування додаткових зобов'язань, які за своєю природою не пов'язані із предметом договорів.

Для притягнення до відповідальності за ст. 102 ДФЄС [3] важливим є доведення двох аспектів: «домінуючого положення» та «зловживання». Для Європейської Комісії домінуючим вважається становище суб'єкта господарювання, який має частку на ринку 60%. Для визначення ознак домінування необхідно окреслити географічний і товарний ринок. Географічним ринком є певна територія, якою може бути держава або частина держави, яка у кожному випадку визначається індивідуально, враховуючи певні обставини та критерії.

Поряд із визначенням географічного ринку, необхідним є визначення товарного ринку. Товарний ринок визначається в європейському законодавстві через поняття «тест на взаємозамінність». Суть тесту полягає у виявленні та аналізі ситуації при виключенні одного товару. Якщо при виключенні з ринку певного товару, ситуація не змінюється, попит на цей товар не страждає, то товар можна вважати взаємозамінним. Європейська Комісія завжди контролює, щоб на ринку існували взаємозамінні товари.

Для кваліфікації діяння як правопорушення, необхідним є встановлення причинно-наслідкового зв'язку між поведінкою домінуючого суб'єкта та показниками зміни структури на ринку.

Окрім зловживання монополією, не менш актуальним принципом регулювання конкуренції є контроль за концентрацією. Процес концентрації може призвести як до послаблення розвитку ринку, так і конкуренції на ньому та навіть усунення конкуренції. Тому дуже важливим елементом є контроль за концентрацією з боку монополієвих органів. Для здійснення масштабних злиттів і поглинань антимонопольні органи повинні надати дозвіл, враховуючи всі позитивні та негативні фактори таких об'єднань.

Монополізація ринків за допомогою злиття і поглинання є справжньою загрозою для функціонування вільної конкуренції, за допомогою чого могутні ТНК отримують ще більші конкурентні переваги. Особливо небезпечним явищем є злиття найкрупніших компаній, що може призвести до абсолютної монополії та створення гігантських ТНК, що не надасть жодного шансу для конкурентної боротьби на ринку. Для здійснення масштабних злиттів і поглинань, антимонопольні органи повинні надати дозвіл,

враховуючи всі позитивні та негативні фактори таких об'єднань.

Інститут контролю за економічною концентрацією є основною формою попередження зловживань монопольним становищем. Тому дуже важливим елементом є контроль за концентрацією з боку монопольних органів, який повинен бути як попередній, так і наступний.

К. О. Стадник пропонує у своєму дисертаційному дослідженні «Господарсько-правова політика у сфері законодавства про економічну концентрацію» [7, с. 3] відмовитися від поняття концентрації суб'єктів господарювання як базового і замінити його на поняття економічної концентрації.

У країнах ЄС здійснення концентрації регулюються як актами ЄС, так і внутрішнім законодавством кожної країни. Комісія вирішує питання надання дозволу на концентрацію, якщо концентрація виходить за рамки однієї держави у рамках ЄС і вирішується питання сумісності із внутрішнім ринком ЄС [6].

У ст. 107-108 ДФЄС надається поняття концентрації як злиття двох і більше незалежних підприємств або поглинання одним іншого, внаслідок чого керівник одного підприємства отримує можливість прямого чи опосередкованого контролю за діяльністю іншого підприємства, це може відбуватися зокрема шляхом придбання акцій чи інших активів підприємства. Окрім ДФЄС, питання концентрації регулюються Регламентом ЄС № 139/2004 від 20 січня 2004 (Регламент злиття ЄС) [5]

Комісія перевіряє злиття підприємств на предмет узгодженості з інтересами загального ринку. Це може відбуватися за допомогою таких критеріїв як «значення у масштабах Співтовариства», «домінуюче становище», «дієва конкуренція» і «відповідний ринок». Основним критерієм є «домінуюче становище», можливість підприємства впливати на параметри конкуренції (ціну, виробництво, якість продукції, збут, інновації) і завдавати істотної школи добросовісній конкуренції.

Контроль за концентрацією у США здійснює Федеральна Торгова Комісія на основі законодавчої бази США. Згідно зі ст. 7 Закону Клейтона, злиття та поглинання забороняються, якщо у результаті «може стати істотне послаблення конкуренції або тенденція до створення монополії».

У 2010 році було прийняте «Положення про горизонтальні злиття», в якому детально описуються етапи аналізу горизонтальних злиттів.

Якщо здійснення злиття компаніями має позитивний ефект і не загрожує конкуренції, то такі дії можуть бути дозволені. Розгляду цього питання присвятив цикл статей відомий економіст Р. Пітман [8]. Положення передбачає здійснення таких етапів: визначення і опис ринку, бар'єри виходу на ринок; виявлення потенційних негативних наслідків злиття для конкуренції та ефективність. Також у США здійснюється контроль за вертикальною концентрацією.

Отже, серед видів концентрації можна виділити горизонтальну, вертикальну і змішану. Під горизонтальним злиттям розуміється об'єднання підприємств з випуску подібної продукції, ті, що працюють на одному ринку. Вертикальне злиття – об'єднання підприємств, що діють на різних рівнях ринку і не є конкурентами між собою. Змішані або конгломератні злиття передбачають об'єднання підприємств, які знаходяться у непов'язаних між собою сферах господарювання, на різних ринках і на різних рівнях розповсюдження.

Поряд з домінуванням міжнародних ТНК, для України залишається вкрай високий рівень монополізованості ринків усередині країни. Аналіз конкурентної ситуації дає можливість стверджувати, що монопольно-олігопольні структури багатьох секторів економіки не надають можливості конкурувати малому і середньому бізнесу ані всередині країни, ані виходити на міжнародні ринки. Модернізація законодавчої та регулюючої бази повинна бути розроблена, враховуючи особливості економічної ситуації у країні та рівень і без того не ідеального конкурентного середовища. Як зазначає Д. В. Задихайло, об'єктом державної економічної політики повинні стати процеси концентрації капіталу, законодавчої врегульованості діяльності холдингових компаній та необхідність правового регулювання монополізованих структур із конкретною направленістю. Для підтримки конкуренції необхідні бути враховані політичні, інституційні, правові та регуляторні фактори дотримання [6, с. 12].

Отже, процеси концентрації повинні бути ретельно врегульовані з точки зору національного і міжнародного законодавства. Через концентрацію великих підприємств може відбутися монополізація всесвітнього ринку, що призведе до порушень умов функціонування вільної конкуренції. Для удосконалення механізму контролю за концентрацією потребує уваги питання визначення міжнародних правил контролю

та надання дозволу на концентрацію. Особливої уваги потребує дане питання стосовно могутніх ТНК, шляхом злиття і поглинання яких створюються світові монополії.

Не можна залишати поза увагою рівень зловживань монопольним становищем з боку компаній гігантів. Конкурентні правопорушення міжнародного масштабу є справжнім лихом для всесвітньої економіки, тим паче це не дає можливості з'являтися новим гравцям на ринку внаслідок штучно створених бар'єрів. Поряд з цим, необхідно зазначити рівень правопорушень у сфері недобросовісної конкуренції, зокрема трапляються випадки розподілу ринків, встановлення контролю за діяльністю конкурентів, нав'язування не вигідних умов та додаткових зобов'язань, поширення неправдивої інформації, дискредитація, цінова змова тощо. Прикладів недобросовісної конкуренції дуже багато, включаючи економічне шпигунство та застосування хабарів найбільшими компаніями. Але навіть великі штрафи за порушення конкурентного законодавства не лякають великі і провідні корпорації, що продовжують використовувати недобросовісні методи конкурентної боротьби. Регулювання на законодавчому рівні повинно обов'язково враховувати відповідальність за масштабні правопорушення, у тому числі і недобросовісні методи конкурентної боротьби та характер шкоди, завданої економіці та іншим суб'єктам ринку.

Висновки і пропозиції.

1. На сьогодні на світовому ринку склалася ситуація, що явно виражає олігопольний характер конкуренції у більшості галузей економіки, в яких спостерігається домінування невеликої кількості світових лідерів.

2. Інститут контролю за економічною концентрацією є основною формою попередження зловживань монопольним становищем.

3. Завдяки процесам концентрації фірми отримують більші переваги на ринку, що може призвести до монополізації ринків глобального масштабу та встановлення бар'єрів виходу на ринки нових конкурентів.

4. Особливо небезпечним явищем є злиття найкрупніших компаній, що може призвести до абсолютної монополії та створення гігантських ТНК, що не надасть жодного шансу для конкурентної боротьби на ринку.

5. При наданні дозволу на злиття і поглинання як ФТК, так і Єврокомісія враховують певні позитивні та негативні наслідки концентрації та визначають доцільність надання дозволу.

6. Важливим моментом при виявленні монопольного становища на ринку є правильне окреслення товарного і територіального (географічного) ринку, коректне виявлення товарів-взаємозамінників та потенційних конкурентів.

7. Злиття та поглинання може бути горизонтальне, вертикальне і змішане. Як горизонтальні, так і вертикальні злиття, можуть призвести до послаблення конкуренції. Основною метою горизонтальних злиттів є усунення конкурентів, у той час як вертикальні злиття передбачають створення могутніх компаній із власним виробничим циклом підприємств, що призведе до зниження трансакційних витрат.

8. Важливої уваги з боку законодавчих органів потребує діяльність ТНК, а точніше регулювання за зловживаннями з боку могутніх транснаціональних корпорацій, що є справжнім лихом для всесвітньої економіки.

Список використаної літератури:

1. Смирнова К. В. Сучасні тенденції правового регулювання конкуренції. Актуальні проблеми міжнародних відносин. Випуск 121 (частина I). 2014. С. 157-166.
2. Муравйов В. І. Право Європейського Союзу: підручник. К.: Юрінком Інтер, 2011. 704 с.
3. Договір про функціонування Європейського союзу. Консолідована версія. Consolidated version of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union. Official Journal of the European Union, C 326 (26.10.2012), 1–390. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012E%2FTXT>
4. Офіційний сайт Європейської комісії. URL: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-17-1784_en.htm
5. Регламент ЄС № 139/2004 від 20 січня 2004 про контроль за концентраціями між підприємствами (Регламент злиття ЄС). URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2004:024:0001:0022:EN:PDF>
6. Задихайло Д. В. Господарсько-правове забезпечення економічної політики держави: монографія. Харків: Юрайт, 2012. 456 с.
7. Стадник К. О. Господарсько-правова політика у сфері законодавства про економічну концентрацію: автореф. дис. ... кандидата юридичних наук. Харків. 2016. 22 с.
8. Рассел Пітман, Антимоніопольна політика США. Частина 3. Горизонтальні злиття, СЕРПЕНЬ 1, 2016. URL: <https://voxukraine.org/uk/horizontal-mergers-ua/>
9. Кони́на Н. Ю. Конкурентоспособность ТНК в условиях глобализации: автореф. дис. ... доктора экономических наук. Москва. 2009. 57 с.

Швыдкая Т. И. Контроль за концентрацией и предупреждение злоупотреблений монопольным положением в рамках международной конкуренции

Статья посвящена анализу международной конкуренции и проблеме негативных последствий монополизации рынков. Важным моментом является определение адекватного механизма предупреждения создания всемирных монополий путем установления контроля за концентрацией.

Ключевые слова: *экономическая конкуренция, антимонопольное регулирование, глобализация, глобальная конкуренция, антимонопольное законодательство, монополизация, концентрация, транснациональная корпорация.*

Shvydka T. I. Control of concentration and prevention of abuse by monopoly states in the context of international competition

The article is devoted to the analysis of international competition and the problem of negative consequences of market monopolization. An important point is the definition of an adequate mechanism for anticipating the creation of world monopolies by establishing concentration control.

Key words: *economic competition, antitrust regulation, globalization, global competition, antitrust legislation, monopolization, concentration, transnational corporation.*